

Ryszard Kapuściński

Föreläsning om Rwanda

I år, 2024, år är det 30 år sedan folkmordet i Rwanda. Mellan den 7 april och 15 juli 1994 dödades cirka 1 miljon människor, de flesta av dem tillhörande folkgruppen tutsier. Människoslakten organiserades av det ultranationalistiska hutu-partiet MRND som dominerade den rwandiska regeringen.

Motsättningar mellan tutsier och hutuer var inget nytt, utan hade en lång bakgrundshistoria. Således hade det pågått ett regelrätt inbördeskrig från hösten 1990 till hösten 1993, då det formellt slöts ett fredsavtal. Men motsättningarna var därmed inte lösta.

Nedanstående ”Föreläsning om Rwanda” belyser närmare bakgrunden och redogör för förloppet. Författare är den prisbelönta polske journalisten Ryszard Kapuściński, som sedan slutet av 1950-talet regelbundet hade rapporterat från Afrika. Artikeln är hämtad ur artikelsamlingen *Ebenholz*, vars första svenska utgåva kom 2000.

Martin F

Mina damer och herrar!

Ämnet för min föreläsning är Rwanda. Rwanda är ett litet land, så litet att det ser ut som en prick på många kartor ni finner i böcker om Afrika. Först i förklaringarna till kartan läser ni sedan att denna prick mitt på kontinenten markerar det ställe där Rwanda ligger. Rwanda är ett bergigt land. Typiskt för Afrika är snarast slätter och högplatåer, men Rwanda är bara berg och berg. De klättrar upp till två tre tusen meters höjd och mer. Därför brukar landet kallas Afrikas Tibet — förresten inte bara på grund av bergen, utan också med tanke på allt det osedvanliga, egenartade och annorlunda som präglar landet. Detta annorlunda gäller även samhället, förutom geografin. För medan befolkningen i de afrikanska länderna i allmänhet består av flera stammar (Kongo bebos av trehundra stammar, Nigeria av tvåhundra femtio och så vidare) bor det bara ett stamsamfund i Rwanda, banyarwandafolket, som traditionellt indelas i tre olika kaster: ägarna till boskapshjordar — *tutsi* (14 procent av befolkningen), jordbrukarkasten — *hutu* (85 procent) och daglönar- och tjänarkasten *twa* (1 procent). Detta kastsystem (som har vissa likheter med det indiska) utvecklades för århundraden sedan — det tvistas ännu om huruvida det var på 1100-talet eller först på 1400-talet, det finns nämligen inte tillräckligt med skriftliga källor i ämnet. Hur som helst finns här sedan sekler tillbaka ett kungadöme styrt av en monark som bär titeln *mwami* och kommer från tutsikasten.

Riket låg skyddat av bergen och var en sluten stat, utan några förbindelser med omvärlden. Banyarwanda har varken bedrivit erövringskrig eller — precis som japanerna en gång i tiden — släppt in utlänningar på sitt territorium (därför förblev man obekant med den slavhandel som var de övriga afrikanska folkens mara). Den förste europé som tog sig in i Rwanda var en tysk upptäcktsresande och officer, greve Adolf von Götzen, och året var 1894. Det bör tilläggas att redan åtta år tidigare hade de koloniala stormakterna, vid Berlinkonferensen, där de delade upp Afrika mellan varandra, tilldelat just Tyskland detta land, vilket förresten ingen enda rwandier, inklusive kungen, blev informerad om. Under dessa år levde banyarwanda som ett koloniserat folk utan att ha en aning om det. Inte heller senare visade Tyskland denna koloni något större intresse, och efter första världskriget förlorade man den till Belgien. Inte heller belgarna utövade någon mer omfattande aktivitet här under lång tid. Det var långt till Rwanda från kusten, över 150 mil, men huvudskälet var att landet inte representerade något större värde, eftersom inga viktiga råvaror hade upptäckts där. Tack vare detta kunde det samhällssystem som banyarwanda utvecklat århundraden tidigare överleva i oförändrat skick till andra hälften av 1900-talet. Systemet hade en rad drag som liknade den europeiska feodalis-

men. Landet styrdes av en monark, omgiven av en grupp aristokrater och en större krets av adliga släktingar. Alla dessa utgjorde den dominerande kasten — tutsi. Deras största och strängt taget enda rikedom var boskapen, sebu, ett nötkreatur med långa, vackra, sabelliknande horn. Dessa kor slaktades inte — de var heliga, orörbara. Tutsi livnärde sig på deras mjölk och blod (från halspulsådror som öppnades med spjut, blodet tappades i kärl som tvättats med kourin). Allt detta var männens syssla, eftersom all kontakt med korna var förbjuden för kvinnor.

Kon var alltings mått: rikedom, prestige, makt. Ju fler kor någon hade, desto rikare var han. Ju rikare han var, desto mäktigare var han. Flest kor hade kungen, och hans hjordar stod under beskydd av en särskild vaktstyrka. Huvudpunkten vid firandet av nationaldagen utgjordes varje år av koparaden framför kungatribunen. Inför allas ögon passerade då en miljon kor. Det tog timmar. Korna rev upp stora moln av damm som länge hängde kvar över kungariket. Dimensionerna på de molnen vittnade om monarkens välstånd, och själva högtidligheten har många gånger besjungs i tutsis högtidsdiktning.

”Tutsi?” Ofta har jag hört i Rwanda: ”Tutsi sitter på tröskeln till sin hydda och ser på hur hans hjordar betar på bergssluttningen. Den åsynen fyller honom med stolthet och lycka.”

Tutsi är varken herdar eller nomader, de är inte ens boskapsuppfödare. De är ägare till kohjordarna, den härskande kasten, aristokratin Hutu däremot är en så mycket talrikare jordbrukarkast, underställd tutsi (i Indien kallas motsvarigheten wajsi). Mellan tutsierna och hutuerna rådde en feodal relation — tutsin var herren, hutun hans vasall. Hutuerna utgjorde tutsiernas klientel. De var jordbrukare som levde på att bruka jorden. En del av skörden lämnade de till sin herre i utbyte mot dennes beskydd och nyttjanderätten till en ko (tutsi hade monopol på kor, hutu kunde bara arrendera dem av honom). Allt var som under feodalismen: samma avhängighet, samma sedvänjor, samma utsugning.

Vid mitten av 1900-talet växer det gradvis fram en dramatisk konflikt mellan de båda kasterna. Tvisten gäller marken. Rwanda är ett litet land, bergigt och tätbefolkat. Som det så ofta är i Afrika, även i Rwanda, uppstår strid mellan dem som lever på att föda upp boskap och dem som brukar jorden. Men vanligtvis är landytorna på kontinenten så stora att endera parten kan gå vidare till fri terräng och krigshärden falnar. I Rwanda är en sådan lösning inte möjlig — där saknas utrymme för att någon ska kunna ge vika, dra sig undan. Samtidigt växer tutsis hjordar mer och mer och behöver alltmer betesmark. Dessa nya marker kan man bara skaffa på ett sätt: genom att ta jorden från bönderna, det vill säga vräka hutu från deras land. Men hutu lever redan trångt. I årtal har deras antal bara ökat. Till råga på eländet är de jordar som de brukar ofruktbara, undermåliga. Rwandas berg täcks nämligen av ett mycket tunt jordlager, så tunt att när den årliga regntiden kommer spolats det bort i stora sjok av skyfallen, och på många ställen där hutu haft sina tegar med maniok och majs blänker nu den nakna berggrunden.

Alltså: från ena hållet tränger de väldiga kohjordarna på, symbolen för tutsis rikedom och styrka, från det andra de trångbodda, inklämda, utfösta hutuerna: det finns inte plats, det finns inte mark, någon måste antingen lämna landet eller gå under. Så ser läget ut i Rwanda på femtiotalet, då belgarna gör sin entré. Nu blir de plötsligt mycket aktiva, för Afrika upplever just ett explosivt ögonblick, den antikoloniala befrielsevägen växer, det gäller alltså att handla, fatta beslut. Belgien tillhör de metropoler som blir mest överrumplade av självständighetsrörelsen. Bryssel har ingen plan och dess funktionärer vet inte vad de ska göra. Som det brukar vara i sådana fall är deras svar ett enda: skjuta på åtgärderna, dra ut på dem. Dittills har belgarna styrt Rwanda med tutsihänder, på dem stödjer man sig och dem utnyttjar man. Men tutsi är det bäst utbildade och mest ambitiösa skiktet av banyarwanda, och nu är det de som kräver oavhängighet. Och det omedelbart, vilket belgarna absolut inte är redo att gå med på! Bryssel ändrar alltså drastiskt sin taktik: man överger tutsi och börjar stödja de fogligare

och försonligare hutuerna. Och man börjar hetsa dem mot tutsierna. Effekterna av den politiken kommer snabbt. Hutuerna blir uppmuntrade, fattar mod och går till offensiv. År 1959 exploderar ett bondeuppror i Rwanda. Just i Rwanda, som enda land i Afrika, antog oavhängighetsrörelsen formen av en social, antifeodal revolution. I hela Afrika är det bara Rwanda som upplevt sin stormning av Bastiljen, sin detronisering av kungen, sitt Gironde och sin Terreur. Stora skaror av bönder, uppretade hutuer, beväpnade med macheter, hackor och spjut gick nu mot sina herrar och härskare, tutsi. Nu började ett sådant blodbad som Afrika aldrig skådat. Bönderna brände sina lorders gårdar, skar av halsen på dem och klöv deras skallar. Rwanda flöt av blod, landet stod i brand. Nu började en masslakt på boskap, bönderna kunde — ofta för första gången — äta sig mätta på kött. Landet räknade på den tiden 2 600 000 invånare, varav 300 000 tutsier. Det antas att tiotusentals tutsier mördades den gången, och lika många flydde till grannländerna Kongo, Uganda, Tanganyika och Burundi. Monarkin och feodalismen upphörde att existera, och tutsikasten förlorade sin dominerande ställning. Makten övertogs nu av hutubönderna. När Rwanda blev självständigt 1962 bildade hutu den första regeringen. Den leddes av den unge journalisten Grngoire Kayibanda. Vid den tiden var jag i Rwanda första gången. Jag minns Kigali, landets huvudstad, som en liten obetydlig håla. Jag hittade aldrig något hotell, det kanske inte fanns något. Till slut togs jag om hand av belgiska nunnor, som härbärgerade mig i sitt lilla prydliga sjukhus — på förlossningsavdelningen.

Både hutu och tutsi vaknar ur denna revolution som ur en ond dröm. Bådadera har upplevt ett blodbad, den ena parten utförde det, den andra föll offer för det, och en sådan erfarenhet lämnar smärtsamma, bestående spår. Hutus känslor är i det ögonblicket blandade. Å ena sidan har de besegrat sina herrar, kastat av det feodala oket och för första gången erövrat makten i landet, men å andra sidan har de inte slagit ihjäl sina lorder till sista man, inte förintat dem, och den insikten att fienden sårats svårt men lever vidare och kommer att söka hämnd inger dem en oövervinnlig, dödlig skräck (låt oss minnas att fruktan för hämnd är djupt rotad i den afrikanska mentaliteten, där den uråldriga rätten att hämnas alltid har reglerat mellanmänskliga och privata relationer, liksom mellan klaner). Och det finns skäl att vara rädd. För även om hutu erövrat Rwandas bergsfästning och upprättat sin regim där, finns en femtekolonn av tutsier kvar (cirka 100 000), och dessutom — något som kanske är ännu mer skrämmande — är fästningen nu belägrad av de tutsier som nyss fördrevs från den.

Fästningen som bild och metafor är ingen överdrift. För när man kommer in i Rwanda från Uganda, Tanzania eller Zaire har man alltid samma intryck av att ta sig in genom porten till en fästning som reser sig framför en, en fästning som består av höga, fantastiska berg. När nu tutsiern vaknar på morgonen i flyktinglägret som nybliven landsflyktig och hemlös och går ut ur sitt torftiga tält har han hela panoramat av Rwandas berg framför sig. Så tidigt på morgonen är det en anslående syn. Jag gick upp i ottan bara för att titta på detta makalösa landskap. Framför en sträcker sig en oändlighet av höga men rundade berg. De är smaragd-färgade, blålila, mörkgröna och helt infattade av solen. I det landskapet finns inte det hotfulla, svarta, hos klippiga, vindpinade bergstoppar med stup och branter, inga dödsbringande laviner lurar på en, inga rullande klippblock eller stenhögar som rasar. Nej. Rwandas berg utstrålar värme och vänlighet, lockar med skönhet och stillhet, med kristallklar, vindstilla luft, lugna och fulländade linjer och former. På morgonen fylls de gröna dalarna av ett genomskinligt dis. Det är som en ljus, solglimmande, lätt och luftig slöja genom vilken man skymtar eukalyptusträden och bananträsdungarna och människorna som arbetar på åkrarna. Men tutsiern ser först och främst sina hjordar som betar där. Här i flyktinglägret växer dessa hjordar i fantasin — han äger dem ju inte längre, men de har varit grunden för och meningen med hans tillvaro — och blir nu till myt och legend, till dröm, svärmeri och besatthet.

Så uppstår det rwandiska dramat, banyarwandafolkets tragedi, en rent palestinsk omöjlighet att förena anspråken från två samfund som anser sig ha rätt till samma jordlott, vilken är

alltför liten och knapp för att rymma dem båda. Ur detta drama föds den — till en början är den svag och obestämd men med åren blir den alltmer tydlig och påträngande — frestelsen att finna *Endlösung* — den slutliga lösningen.

Men dit är det ännu långt. Det är sextiotal, de mest löftesrika och optimistiska åren i Afrika. Den allmänna stämningen av förväntan och eufori gör att ingen uppmärksammar de blodiga händelserna i Rwanda. Där finns inga kommunikationer, ingen press, och förresten — Rwanda? Var ligger det? Hur kommer man dit? Nej, landet tycks bortglömt av Gud och människor. Här är tyst och dött och — som man snabbt kan konstatera — dödstråkigt. Rwanda genomkorsas inte av någon viktigare led, här finns inga storstäder, det händer sällan att någon kommer hit överhuvudtaget. När jag för många år sedan talade om för min kollega, *The Daily Telegraphs* reporter Michael Field, att jag hade varit i Rwanda frågade han: ”Träffade du presidenten?” — ”Nej”, svarade jag. — ”Vad åkte du då dit för?” utropade han häpet. Många av mina kolleger ansåg att den enda tänkbara attraktionen i ett sådant land var presidenten. Gick det inte att träffa honom, vad skulle man då dit för?

Faktum är att det som mest slår en när man träffar folk i ett sådant land är det djupt provinssiella i deras sätt att tänka. Vår värld, som sägs vara så global, är nämligen i grund och botten en planet av tusentals fullkomligt olika provinser som aldrig möts. Att resa världen över är att ta sig från provins till provins, och var och en av dem är en ensam stjärna som bara lyser för sig själv. För flertalet människor som bor där slutar den verkliga världen på tröskeln till deras hus, vid utkanten av deras by, på sin höjd på gränsen till deras dal. Världen där utanför är irreell, oviktig, ja, överflödig, medan den värld som finns till hands, inom synhåll, växer till ett väldigt kosmos som skymmer allting annat. Ofta är det svårt för den inhemske och nyanlände främlingen att finna ett gemensamt språk, eftersom båda ser på samma trakt genom var sin optik. Främlingen begagnar sig av ett vidvinkelobjektiv som ger en distanserad bild, förminskad men med en lång horisontlinje, medan den inhemske samtalspartnern brukar använda teleobjektiv eller rentav ett teleskop, som återger varje detalj i en väldig förstoring.

Men för dem som är på platsen är det egna dramat verkligt och sant, tragedierna är smärtsamma och inte alls nödvändigtvis överdrivna. Ja, så var det i Rwanda. Revolutionen 1959 hade delat upp banyarwanda i två motsatta läger. Den tid som började förflyta från det ögonblicket kom nu bara att förstärka osämjans mekanism, skärpa konflikten och gång på gång leda till blodiga sammanstötningar — och slutligen till en apokalyps.

Tutsi, som slagit läger längs gränserna, konspirerar och planerar motattacker. År 1963 anfaller de söderifrån, från grannlandet Burundi, där deras stamfränder Burundi-tutsierna har makten. Efter två år kommer nästa tutsi-invasion. Hutuarmén hejdar den och anställer som vederläggning ett grymt och omfattande blodbad på tutsier i Rwanda. Massor av tutsier får sätta livet till, huggs ihjäl med macheter — 200 000, enligt andra 50000. Ingen utomstående observatör tar sig dit, ingen kommission, inga medier. Jag minns att vi var en grupp korrespondenter som försökte komma till Rwanda den gången men inte blev insläppta av myndigheterna. I Tanzania kunde vi bara lyssna till dem som flytt därifrån — det var främst kvinnor och barn, uppskrämda, tilltygade, uthungrade. Männerna hade oftast dödats först och återvände aldrig från expeditionerna. Många krig i Afrika utspelar sig utan vittnens närvaro, i det fördolda, på otillgängliga platser, under tystnad, utan omvärldens vetskap — eller bortglömda av denna. Så är det i fallet Rwanda. I årtal pågår gränsstrider, pogromer, massakrer. Tutsipartisanerna (som av hutu kallas för kackerlackor) bränner byar och mördar den lokala befolkningen. Och den anställer i sin tur våldtäkter och blodbad, med stöd från den egna armén.

Att leva i ett sådant land är inte lätt. Överallt finns byar och städer med blandad befolkning. Båda parterna bor bredvid varandra, möts på vägarna, arbetar på samma ställe. Och konspirerar i det tysta. För i ett sådant klimat av misstänksamhet, spänningar och rädsla får den gamla afrikanska stamtraditionen av hemliga sekter, fördolda förbindelser och maffior —

verkliga och inbillade — en renässans. Alla är i hemlighet med i någonting och är samtidigt säker på att han, den andre, också är det — en motsatt, fientlig organisation, förstås.

Rwandas tvillingland är dess granne i söder: Burundi. Rwanda och Burundi har en liknande geografi, en likartad samhällstyp och en gemensam historia genom århundradena. Deras öden gick skilda vägar först 1959: i Rwanda segrade hutus bonderevolution, i Burundi däremot behöll tutsi herraväldet, eller till och med stärkte det, byggde ut armén och upprättade någonting som kan betecknas som en feodal militärdiktatur. Dock fortsatte det gamla systemet av kommunicerande kärll mellan de båda tvillingländerna att fungera, och hutus blodbad på tutsi i Rwanda framkallade som vedergällning tutsis blodbad på hutu i Burundi och vice versa. Så att när hutu i Burundi år 1972 ville följa sina bröders exempel i Rwanda och göra uppror i sitt land och som inledning mördade några tusen tutsier, svarade dessa med att ha ihjäl över 100 000 hutuer. Det var inte massakrerna i sig, för sådana förekom regelbundet i båda länderna, utan de förfärande dimensionerna som väckte uppståndelse bland hutuerna i Rwanda, som bestämde sig för att reagera omedelbart. Ett ytterligare motiv var att under pogromen sökte flera hundratusen hutuer (ibland anges en miljon) från Burundi skydd i Rwanda och skapade stora problem för detta fattiga land, som allt som oftast hemsöks av hungerkatastrofer: hur skulle man skaffa mat åt sådana mängder flyktingar?

I denna kritiska situation (de mördar våra stamfränder från Burundi; vi har ingen möjlighet att försörja en miljon invandrare) passade den rwandiske arméchefen, general Juvénal Habyarimana, på tillfället att genomföra en statskupp 1973 och utropa sig själv till president. Den avsatte (och snart ihjälsvultne) president Gr4oire Kayibanda representerade en hutuklan från landets centrum, betraktad som moderat och liberal. Den nye härskaren däremot kom från en klan i Rwandas nordvästliga del. Den klanen utgjorde en radikal, chauvinistisk flank av hutu (för att göra bilden tydligare kan man säga att Habyarimana är de rwandiska hutuernas svar på Radovan Karadzic).

Habyarimana kommer sedan att inneha makten i tjuogoett år, det vill säga till sin död år 1994. Stor och stark, energisk, med den enda inriktningen att bygga en järnhård diktatur. Han inför enpartisystem Ledare för det enda partiet är han själv — Habyarimana. Medlemskap i partiet är obligatoriskt för alla medborgare i landet från födseln. Generalen justerar också den dittills gällande, alltför enkla fiendebilden hutu kontra tutsi. Det schemat kompletterar han nu med ytterligare en dimension, kategoriseringen makthavare och oppositionella. Om du är en lojal tutsi kan du bli byäldste eller byfogde (dock inte minister), om du däremot kritiserar makten hamnar du bakom galler eller på schavotten, om du så är hundraprocentig hutu. Och generalen hade rätt i sitt förfaringsätt, eftersom oppositionen mot hans diktatur inte bara bestod av tutsier, utan också ofantliga mängder av hutuer, som hatade honom uppriktigt och bekämpade honom så gott d kunde. Konflikten i Rwanda var inte bara en osämja mellan kaster, utan också en skarp konfrontation mellan diktatur och demokrati Och just därför är hela språket och tänkandet i enbart etniska kategorier så felaktigt och vilseledande. På grund av det suddas nämligen d grundläggande värdena ut, de tappas bort — värdet gott mot ont, sanning mot lögn, demokrati mot diktatur — kvar finns bara en enda, ytlig och sekundär dikotomi, en kontrast, motsättning: hela ens värde hänger på att man är hutu och inte tutsi.

Att förstärka diktaturen var alltså den första uppgift som Habyarimana tog sig an. I takt med framgångarna på det området började en annan tendens göra sig gällande — en alltmer omfattande privatisering av staten. Med åren blev Rwanda privat egendom för klanen från Gisenyi (generalens hemstad), närmare bestämt för presidentens hustru Agathe, hennes tre bröder Sagatawa, S&aphin och Zed, samt ett antal kusiner till dessa bröder. Agathe och hennes bröder tillhörde Akazuklanen, och det namnet var lösenordet med vilket man kunde öppna många portar in i Rwandas hemliga labyrinth. Sagatawa, S&aphin och Zed hade egna lyxpalats i trakterna kring Gisenyi, från vilka de tillsammans med systemen och hennes man generalen behärskade Rwandas militär, polis, banker och administration. Här hade man alltså

en liten stat, långt uppe i bergen på en fiärran kontinent, styrd av en omättligen släkt av giriga, despotiska pampar. Hur kom det sig då att just den fick denna tragiska ryktbarhet i världsupinionen?

Vi har redan nämnt att tiotusentals tutsier flydde landet 1959 för att rädda sina liv. Sedan följdes de i spåren av tusen och åter tusen. Dessa människor slog läger alldeles vid gränsen — i Zaire, Uganda, Tanzania och Burundi. De blev en samling olyckliga, otåliga landsflyktingar som levde för en enda sak: att återvända hem — hem till sina (nu mytiska) boskapshjordar. Livet i sådana läger är apatiskt, torftigt, hopplöst. Men med tiden föds där en ny generation som växer upp och vill göra något, som vill kämpa för någonting. Deras främsta mål är givetvis att återvända till stamfädernas jord. Stamfädernas jord är ett heligt begrepp i Afrika, en efterlängtd och magnetisk plats, livets källa. Men det är ingen lätt sak att komma loss från ett flyktingläger, ja, det är till och med förbjudet av respektive myndigheter. Ett undantag utgör Uganda, där det har pågått inbördeskrig i årtal, där det ständigt råder kaos och villervalla. På åttiotalet inleder där den unge aktivisten Yoweri Museveni ett partisankrig mot psykopaten och bödeln Milton Obotes fruktansvärda regim. Museveni behöver folk. Han hittar dem — förutom hans ugandiska bröder börjar ungdomar från de rwandiska lägren att anmäla sig till partisankriget: stridbara, kamplystna tutsier. Museveni tar beredvilligt emot dem. I den ugandiska skogen, under ledning av specialiserade instruktörer, genomgår de militärutbildning, och många blir sedan färdiga officerare utomlands. I januari 1986 går Museveni i täten för sina enheter in i Kampala och tar makten. Befäl över dessa enheter eller soldater i deras led är de unga tutsier som är födda i lägren, söner till fäder som fördrivits från Rwanda.

Under en längre tid är det ingen som fäster uppmärksamhet vid att det i Uganda formerats en vältränad och stridserfaren armé av hämndlystna tutsier som bara tänker på hur de ska kunna ta revansch för skammen och nesan som drabbat deras familjer. Tills vidare håller de hemliga möten, bildar organisationen Rwandas Förenade Front och förbereder sig för anfall. Natten efter den 30 september 1990 försvinner de från de ugandiska armékasernerna och lägren vid gränserna, och i gryningen går de in på Rwandas territorium. I Kigali är regeringen totalt överrumplad. Förvåning och förfäran. Habyarimana har en svag och demoraliserad armé, och från den ugandiska gränsen till Kigali är det inte mycket mer än femton mil, så partisanerna kan vara framme i huvudstaden på en dag eller två. Så kunde det ha gått, för Habyarimanas armé gjorde inget motstånd, ja, kanske skulle aldrig dessa hekatomber, slakten, folkmordet blivit av, om det inte varit för ett telefonsamtal. Det var general Habyarimana som ringde till president Mitterrand och bad om hjälp.

Mitterrand befann sig då under starkt tryck från den proafrikanska lobbyen. Majoriteten av de europeiska metropolerna har brutit radikalt med sitt koloniala arv, men i fallet Frankrike är det annorlunda. Efter den svunna epoken har Frankrike kvar en stor, aktiv och välorganiserad armé av människor som gjort karriär i den koloniala administrationen, levt (och levt väl!) i kolonierna och nu känner sig främmande, onyttiga och odugliga i Europa. Samtidigt tror de fullt och fast på att Frankrike inte bara är ett europeiskt land, utan också en gemenskap av alla folk som talar franska och har en fransk kultur, att Frankrike kort sagt också är ett globalt kulturellt och språkligt fenomen: la francophonie. Denna filosofi, överförd till ett förenklat geopolitiskt språk, säger att om någon någonstans i världen anfaller ett franskspråkigt land, så är det nästan som om Frankrike självt drabbats. Dessutom ansätts ämbetsmän och generaler från den proafrikanska lobbyen av det plågsamma Fashoda-komplexet. Några ord om detta. När Europas länder på 1800-talet delade upp Afrika mellan sig vägledades London och Paris av en bisarr (fast på den tiden begriplig) fix idé att deras besittningar skulle ligga i en rät linje, så att de utgjorde en territoriell kontinuitet. London ville ha en sådan linje från norr till söder, från Kairo till Cape Town, och Paris från väster till öster, det vill säga från Dakar till Djibouti. Om vi nu tar Afrikas karta och drar två vinkelräta linjer över den kommer dessa att korsa varandra i södra Sudan, just där det ligger en liten fiskeby vid Nilen som då hette Fashoda.

Den förhärskande uppfattningen i Europa var på den tiden att den som fick Fashoda skulle förverkliga sitt expansionistiska ideal: 'en rätlinjig kolonialism. En tävling startade mellan London och Paris. Både sände militära expeditioner i riktning mot Fashoda. Fransmännen kom först fram. Den 16 juli 1898 hade kapten Jean Baptiste Marchand till fots tillryggalagt den fruktansvärda sträckan från Dakar till Fashoda och kunde sticka ner den franska flaggan i den afrikanska marken. Marchands förband bestod av hundrafemtio senegaleser, alla tappra och lojala. Paris jublade. Fransmännen svällde av stolthet. Men två månader senare var också engelsmännen framme. Befälhavaren för expeditionen, lord Kitchener, konstaterade till sin förvåning att Fashoda redan var intaget. Det brydde han sig dock inte om utan hissade också han en flagga: den brittiska fanan. London jublar. Engelsmännen sväller av stolthet. Båda länderna lever nu i en nationalistisk yra. Till en början ville ingendera parten ge efter. Mycket tydde på att första världskriget skulle börja redan 1898 och gälla just Fashoda. Till slut (och det är en lång historia) tvingades fransmännen retirera. England hade vunnit. Bland gamla franska kolonisatörer är Fashoda-episoden fortfarande ett smärtsamt sår, och än idag reagerar de omedelbart om *les anglophones* rör sig någonstans och går till attack.

Så skedde också nu när Paris fick veta att engelskspråkiga tutsier från det engelskspråkiga Uganda trängt in på det franskspråkiga Rwandas territorium — kränkt gränserna för *la francophonie*.

Rwandas Nationella Fronts kolonner närmade sig nu huvudstaden, och Habyarimanas regering och klan höll redan på att packa, då flygplan med franska fallskärmsjägare landade på flygplatsen i Kigali. Officiellt angavs styrkan till två kompanier. Men det räckte. Partisanerna ville kämpa mot Habyarimanas regim men helst inte riskera krig med Frankrike: där hade de ingen chans. De avbröt alltså offensiven mot Kigali, men stannade i Rwanda och intog permanent landets nordöstra del. Rwanda blev de facto uppdelat, samtidigt som båda sidor betraktade tillståndet som provisoriskt. Habyarimana räknade med att han med tiden skulle bli tillräckligt stark för att tränga ut partisanerna, och de senare räknade med att fransmännen en dag skulle dra sig tillbaka och att regimen och hela Akazuklanen skulle falla redan samma dag.

Inget är värre än ett sådant tillstånd av varken krig eller fred. Den ena parten hade gått i strid i förhoppningen om att vinna och få njuta frukterna av segern. Men drömmen blev inte verklighet — offensiven måste skjutas på framtiden. Och ännu värre var stämningarna hos de anfallna: de var visserligen kvar, men de hade skymtat nederlagets spöke och känt att slutet på deras herravälde var en möjlighet. De ville alltså rädda sig till varje pris.

Mellan offensiven i oktober 1990 och blodbadet i april 1994 går det tre och ett halvt år. I Rwandas ledande skikt uppstår en häftig konflikt mellan anhängarna av en kompromiss och upprättandet av en nationell koalitionsregering (Habyarimanas folk plus partisanerna) och den fanatiska och despotiska Akazuklanen, styrd av Agathe och hennes bröder. Habyarimana själv svänger fram och tillbaka, tvekar, vet inte vad han ska göra och förlorar alltmer i inflytande över händelseförloppet. Snart tar Akazuklanens chauvinistiska linje definitivt överhanden. Akazuläget har sinaideologer — intellektuella, vetenskapsmän, professorer i historia och filosofi vid det rwandiska universitetet i Butare: Ferdinand Nahimana, Casimir Bizimingu, Léon Mugesira och några till. Det är de som formulerar den ideologi som ska rättfärdiga folkmordet som enda utväg, enda sättet att själva överleva. Nahimanas och hans kollegers teori går ut på att tutsi är en högst främmande ras. De är niloter som kommit till Rwanda från trakterna vid Nilen och underkuvat de inhemska hutu, börjat exploatera dem, förslava och bryta ner dem inifrån. Tutsi hade lagt under sig allt som var av värde i Rwanda: jord, boskap, handel och tidvis även staten. Hutu hade förpassats till rollen av ett underkuvat folk som genom seklen levtt ett liv i nöd, hunger och förnedring. Men hutufolket måste återvinna sin identitet och värdighet, i egenskap av jämbördig inta sin rättmätiga plats bland världens övriga nationer.

Men vad lär vi oss av historien? frågar sig Nahimana i dussintals framträdanden, artiklar och skrifter. Dess lärdomar är tragiska, fyller en med den mest beklämmande pessimism. Hela historien av relationer mellan hutu och tutsi är ett enda svart stråk av oupphörliga pogromer och blodbad, ömsesidig utplåning, tvångsförflyttningar, förbittrat hat. I det lilla Rwanda finns inte plats för två nationer som är till den grad främmande för varandra och ständigt befinner sig i strid på liv och död. Därtill växer Rwandas befolkning i ett svindlande tempo. Vid mitten av seklet fanns det två miljoner invånare, nu efter femtio år bor där nära nio miljoner. Vad är alltså utvägen ur denna onda cirkel, detta svåra läge, för vilket hutuerna för övrigt har sig själva att skylla, som Mugesira självkritiskt medger: ”1959 begick vi det fatala misstaget att låta tutsierna fly. Vi borde ha skridit till handling den gången — utplånat dem från jordens yta.” Professorn anser att nu är sista chansen att rätta till det misstaget. Tutsi måste drivas tillbaka till sitt rätta fosterland borta vid Nilen. Låt oss skicka dem tillbaka dit, manar han, ”levande eller döda”. Enligt vetenskapsmännen i Butare är alltså enda utvägen, den slutliga lösningen: de måste bort, upphöra att finnas till.

Och nu börjar förberedelserna. Armén, som uppgår till 5 000 man, utökas till 35 000. Den andra slagstyrkan blir presidentens garde, ett modernt och välutrustat elitförband (fransmännen skickar instruktörer, vapen och materiel kommer från Frankrike, Sydafrika och Egypten). Men huvudvikten läggs vid tillskapandet av en paramilitär massorganisation — *Interahamwe* (vilket betyder: ”Vi slår tillsammans”). Dit hör och där skolas — militärt och ideologiskt — folk från landsbygd och småstäder, arbetslös ungdom och fattigbönder, skolelever, studenter och tjänstemän — en väldig skara, en veritabel landstorm, vars uppgift det blir att genomföra apokalypsen. Samtidigt har underprefekter och prefekter att på regeringsorder upprätta och leverera en förteckning över maktens alla fiender, allt slags misstänkta människor, osäkra, tvetydiga, diverse kverulanter, pessimister, skeptiker och liberaler. Akazuklanens teoretiska organ är tidskriften *Kangura*, men huvudförmedlare av propaganda och förhållningsorder till folket, som ju till sitt flertal är analfabeter, är *Radio Mille Collines*, som senare, under blodbadet, flera gånger dagligen sänder appellen: ”Död! Död! Gravarna med tutsiliken är bara halvfulla. Skynda på och fyll dem!”

Vid mitten av år 1993 hade de afrikanska staterna tvingat Habyarimana att ingå avtal med Rwandas Nationella Front (FNR). Partisanerna skulle ingå i regering och parlament och utgöra fyrtio procent av armén. Men en sådan kompromiss var oacceptabel för Akazuklanen. De skulle förlora sitt maktmonopol, och det ville de inte gå med på. De fann att nu var tiden inne för den slutliga lösningen.

Den 6 april 1994 sköt ”okända gärningsmän” en raket mot ett flygplan som gick in för landning i Kigali, i vilket president Habyarimana befann sig på väg hem från utlandet, vanärad av att ha undertecknat kompromissen med fienderna. Det var lösenordet för att inleda slakten på regimens motståndare — framför allt tutsi, men också en talrik hutuopposition. Den massaker på värnlösa människor som regimen ledde pågick i tre månader, det vill säga till det ögonblick då FNR-styrkorna skaffat sig kontroll över landet och slagit fienden på flykten.

Antalet offer anges med olika siffror. Somliga säger en halv miljon, andra en miljon. Det kommer ingen någonsin att kunna räkna fram i detalj. Det allra mest förfärande är att människor som dittills varit fullkomligt oskyldiga mördade andra fullkomligt oskyldiga människor, och det utan anledning, helt i onödan. Och förresten: även om det inte var en miljon, utan bara en enda oskyldig människa — skulle inte även det varit det definitiva beviset på att djävulen finns bland oss, och att han våren 1994 vistades i Rwanda?

En halv — en hel — miljon döda är naturligtvis tragiskt många. Fast å andra sidan, med tanke på Habyarimanas armés fruktansvärda slagstyrka, helikoptrarna, kulsprutorna, artilleriet och pansarvagnarna, hade man genom tre månaders systematiskt skjutande kunnat utplåna betydligt fler. Men så skedde inte. De flesta dog inte av bomber och kulsprutor, de stupade

ihjälhuggna och sönderstuckna av de primitivaste vapen — macheter, släggor, spjut och påkar. För inte heller regimens ledare var bara ute efter att nå målet: den slutliga lösningen. Vägen dit var lika viktig för dem. De var ute efter att det på vägen till det högsta idealet, det definitiva förintandet av fienden, knöts en all-nationell brottslingsgemenskap, så att skuld-känslan på grund av massdeltagande i brottet skulle binda samman alla, så att var och en hade någons död på sitt samvete och visste att den oåterkalleliga vedergällningsrätten, hotet mot hans liv, alltid skulle följa honom som ett spöke.

Medan döden i de nazistiska och stalinistiska systemen tillfogades av bödlar från specialiserade institutioner, SS och NKVD, och brottet var ett verk av särskilda enheter som arbetade i det fördolda, handlade det i Rwanda om att alla skulle döda och ha ihjäl, att brottet skulle var en produkt av massans agerande, ett folkligt, nästan ursprungligt handlande som alla skulle delta i — den hand skulle inte finnas som inte väts av blodet från dessa människor som regimen pekat ut som fiender.

Det var därför som de uppskrämda och besegrade hutuerna senare tog sin tillflykt till Zaire, där de irrade från det ena stället till det andra med sina få ägodelar på huvudet. Människor i Europa som såg dessa oändliga kolonner på teve kunde inte förstå vad det var för en kraft som drev de medtagna vandrarna, vad det var för marschorder som fick dessa utmärklade kroppar att bara gå och gå, i tuktade led, utan uppehåll och vila, utan mat och dryck, utan ord eller leenden, att ödmjukt, fogligt och med tomma blickar vandra denna fasansfulla skuldens och pinans väg.

Lästips

Eric Toussaint: [Rwanda och folkmordets finansärer](#) och [Rwanda: Pengarna bakom folkmordet](#)

Svenska Wikipedia: https://sv.wikipedia.org/wiki/Folkmordet_i_Rwanda